

УДК 7.071.1(477.87) «19»
Г 12

Оксана ГАВРОШ,
викладач Закарпатської академії мистецтв,
м. Ужгород, Україна

**ЄЛИЗАВЕТА КРЕМНИЦЬКА:
ТА, ЯКА ЗАЛИШИЛАСЬ ЗА КАДРОМ**

Гаврош О. І. Єлизавета Кремницька: та, яка залишилась за кадром. У статті розглядаються факти з біографії відомої закарпатської художниці, яскравої представниці нонконформізму – Єлизавети Кремницької. На основі архівних джерел робиться спроба реконструювати події її першого десятиліття у професійному мистецтві та оцінювання творчості молодої художниці колегами та критиками.

Ключові слова: Закарпаття, живопис, нонконформізм, Кремницька, Бездір.

Гаврош О. И. Елизавета Кремницкая: та, которая осталась за кадром. В статье рассматриваются факты из биографии известной закарпатской художницы, яркой представительницы нонконформизма – Елизаветы Кремницкой. На основе архивных источников делается попытка реконструировать события ее первого десятилетия в профессиональном искусстве и оценки творчества молодой художницы коллегами и критиками.

Ключевые слова: Закарпатье, живопись, нонконформизм, Кремницкая, Бездир.

Havroch O. I. Elizabeth Kremnytska: the one behind-the-scenes. The article deals with the facts from the biography of the famous Transcarpathian artist, a bright representatives of non-conformism – Elizabeth Kremnytska. Based on archival sources the author makes an attempt to reconstruct the events of the first decade of professional art and to estimate the creativity of young artist by colleagues and critics.

Key words: Transcarpathia, painting, nonconformism, Kremnytska, Bedzir.

Постановка проблеми. 14 квітня 2015 року виповнилось 90 років з дня народження ужгородської художниці Єлизавети Кремницької. Учениця засновників закарпатської школи живопису – Ерделі й Бокшая, Манайла і Кондратовича за 53 роки зуміла створити власний міф, який з відстані часу обростає легендами і переказами. Роботи яскравої представниці українського нонконформізму розпоршені поміж приватними колекціями, а наявні у музеях – радше округлими, ніж солідна добірка її потужного таланту. Тож будь-яка виявлена інформація стає ще одним кроком до пізнання феномену Лізи Кремницької.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Спогади про художницю – одне з головних першоджерел, на яких збудовані дослідницькі портрети Кремницької, зокрема, Дмитра Горбачова, Михайла Сирохмана, Олени Папети, Івана Небесника-молодшого та інших. Поміж тим, практично неохопленими залишаються архівні джерела, що дозволяють прослідкувати становлення та розкриття таланту художниці у перші півтори десятиліття після завершення Ужгородського художньо-промислового училища.

Метою дослідження є доповнити творчий портрет однієї з найзагадковіших художниць Закарпаття на основі деталей, виявлених у поточному архіві Закарпатської організації НСХУ (далі – ПА 30 НСХУ) та Державному архіві Закарпатської області (далі – ДАЗО).

Виклад основного матеріалу. Особова справа Єлизавети Кремницької у ПА 30 НСХУ зберігає три автобіографії, які, вочевидь, художниця не писала самостійно (на це вказують відмінності почерків). Сумнів викликає дата народження мисткині, адже у всіх трьох біографіях вказана дата 14 червня, що різниться від тієї, яка міститься в довідниках [9: 26]. Або ж Кремницька сама помилилась, переплутавши написання римських цифр IV та VI (згодом місяць народження прописаний словами), або помилка вкралась на іншому етапі. Розв'язанням цієї дилеми стануть віднайдені метричні записи, записи у церковних книгах або свідоцтво про народження художниці.

Поміж тим, це – не єдина неузгодженість з особою справи. У записах справи виникають й різні роки народження Кремницької – 1925 та 1926. У «Питальнику для молодих художників – не членів Спілки художників СРСР» від 3.06.1958, написано, вочевидь, рукою самої художниці зустрічаємо рік народження 1925 [7: 3]. В автобіографії художниці, датованій 1965 роком, знаходимо вже іншу дату – виправлений іншою пастою 1926 рік [7: 21]. Ця ж дата фігурує і в автобіографії 1968 року [7: 31]. Помилку можна було б списати на неувважність творчої натури, але сумнівні посилює копія свідоцтва про шлюб, видана повторно 29 січня 1959 року (шлюб Кремницької із Павлом Бездіром було укладено 19.06.1952 р.), де говориться про 1926 рік [8].

Імовірно, що саме тоді виникла нова «варіація» року народження художниці. Можливо, вона хотіла бути одного віку із чоловіком, а не старшою на рік (Бездір народився 27.01.1926 р.) [9: 24]

Кілька цікавих деталей до творчого портрету художниці, віднайдені у ДАЗО, фіксують перші кроки Кремницької у мистецькому житті краю. У 1952 році в житті Кремницької відбулися дві вагомні події: 19 червня вона стала дружиною Павла Бездіра, а згодом – дебютувала на VI обласній виставці [8; 10].

«Ми вчилися разом в училищі. Вона на кілька курсів була молодшою. Ліза дуже хворіла і я, як йог, хотів їй допомогти. Вона мені поскаржилась на свої проблеми, і я запропонував вирішувати їх разом... Я вважаю, що чоловік і жінка повинні мати спільну програму розвитку. Коли вони обоє розвиваються шляхом вдосконалення, то можуть народити вищу людину», – згадував про шлюб з Кремницькою Бездір [2: 24].

Їх перше спільне десятиліття справді стало своєрідним шляхом вдосконалення. Становлення молодих художників відбувалось у складні для регіонального мистецтва часи. Аналіз першого повоєнного десятиліття дозволяє скласти певні уявлення про силу тиску на закарпатську творчу інтелігенцію під час утвердження радянського тоталітарного режиму. Відверта агресія спричинила «синдром роздвоєння» серед митців та зміщення усталених традицій. Ідеологічне перевиховання, постійний контроль нівелювали прояви будь-яких дискусій.

У найтяжчому становищі опинилися ті, кого тоталітарна система обрала за зразок «перевихованого» художника. Закарпатське мистецтво «відкупилось» творчістю А. Ерделі. До середини 1950-х рр. у закарпатському мистецькому середовищі практично не помітно митців, що свідомо перейшли на позиції пристосуванства та підлабузництва. Для більшості художників процес «адаптації» завершився переходом у жанр пейзажу, який на кілька десятиліть став мірилом таланту представників крайової школи живопису.

У 1952 р. на VI обласній виставці, присвяченій XIX з'їзду ВКП (б), 27-річна художниця представила дві живописні роботи – «Краєвид Усть-Чорної» та «Піонери на прогулянці» [10: 9]. Живописна інтуїція вирізняла її емоційне сприйняття світу, що на повну силу відчувалось у ранніх творах. Ще під час навчання в Ужгородському художньо-промисловому училищі мисткиня добре засвоїла закони композиції, значення композиційних ритмів, психологічне звучання кольорової тональності. Вже тоді тендітна дівчина вирізнялась поміж своїх однокласників, серед яких були Володимир Микита, Михайло Заяць, Петро Ітяков, Володимир Кокоячук та Павло Балла. Без сумніву, чотири роки спілкування із Ерделі, Манайлом, Бокшаєм вплинули на її безпосереднє сприйняття реальності та художнього перевтілення.

Як правило, перші обласні виставки мали ґрунтовні обговорення. Стенограми зборів фіксують зауваження та аналіз творів, де поміж ідеологічної складової можна зустріти і цікаві характеристики представлених творів. Під час обговорень картини Кремницької і Бездіра, зазвичай, розбирали разом. Як правило, це були портрети та натюрморти, жанри, які, на думку старших колег, по-особливому

вдавалися молодій талановитій художниці. Так, під час обговорення виставки 1954 р. художницю не раз називають здібною й талановитою портретисткою, що тонко передає психологію людини. Доречно зацітувати А. Коцку, який на тому ж обговоренні дав цікаву оцінку творчості Павла Бедзіра: «Скромний, талановитий художник Бедзір в недалекому майбутньому може показати нам хороші, зрілі роботи. Його пейзажі-етюди обіцяють багато... У Бедзіра є те, що, до прикладу, бракує художнику Габді, – живописність, кольоровість, сміливість поставити фарбу і чуття цієї фарби на картині. Тут же хочеться порадити художникові, щоб похвали і визнання його таланту не привели його до зазнайства. Хочеться, щоб він і надалі при всій скромності і старанному відношенні до роботи, вдосконалював свої знання. Хочеться підказати художникові, щоб він звернув більшу увагу на художню культуру і підбирав свої теми більш обдумано, а не передавав все те, що бачить» [3: 66-67].

Проте не всі були прихильними до творчого подружжя. Дивною і комічною видається сьогодні критика колег, які бачили у реалістичних на той час творах Кремницької та Бедзіра наслідування творчості Врубеля. «...Вже довший час ми слідкуємо за творчістю Кремницької, Бедзіра, Чорнокнижного та деяких інших. Нам здається, що ці художники вже занадто заразились врубелівським культом. Ми всі любимо і поважаємо творчість відомого російського художника, але це не означає, що нам потрібно його сліпо наслідувати. Художниці Кремницькій та іншим ми радимо більше працювати над реальним рисунком, вивчати натуру, вивчати життя і передавати його власними засобами, висловлюватися індивідуальною мовою. В протилежному випадку можна заблукати» [3: 106].

Подібні виступи не зупиняли ані Бедзіра, ані Кремницьку. Старші художники, колишні їхні викладачі в училищі, всіляко їх підтримували. Так, з архівних джерел довідуємось, що у 1955 р. Єлизавету відправили на творчу базу до Києва «для підвищення майстерності», а в грудні – відбулась їхня спільна виставка із П. Бедзіром [4].

У 1956 р. відбулась масштабна колективна виставка закарпатців у Києві та Москві до 10-річчя возз'єднання краю із УРСР, яку згодом представили у Талліні, Вільнюсі та Сталіно. Серед 28 учасників більше половини – молоді художники віком 30-35 років, зокрема, Василь Габда, Єлизавета Кремницька, Михайло Кобиленков, Семен Мальчицький, Юлій Сташко, Євген Грюнвальд, Йосип Гарані, Михайло Сапатюк, Іван Шютев, Петро Ітјаксов, Амброзій Іван, Федір Хохлов, Антон Кашшай, Павло Бедзір, Олександр Бурлін [1]. Кожен другий – нещодавній студент художнього училища. В експозиції Бедзір був представлений 4 олійними етюдами, а Кремницька – 2 живописними («Голова школярки» та «Автопортрет») та 2 графічними портретами («Голова старої» та «Студентка») [1: 7; 10].

Під час обговорення київської експозиції були присутні Т. Яблонська, С. Отрощенко, М. Глущенко, В. Касіян, які відзначали незвичайний колорит, живописну майстерність, оригінальну тематику та

своєрідні мотиви закарпатців. Знаний радянський мистецтвознавець Леонід Владич ретельно проаналізував твори молодих закарпатців, серед таланту і обдарованості яких виділив саме Л. Кремницьку. «З молодих художників мені особливо хочеться виділити Єлизавету Кремницьку. Це, на мою думку, значне та багатообіцяюче обдарування. В автопортреті, в рисунку «Голова старої» художниця створила змістовні, виразні людські образи. Вона – здібний живописець і рисувальник. Їй під силу створення глибоких характерів» [5: 22]. Про роботи Бедзіра художник зауважив: «В етюдах Павла Бедзіра, написаних широко і темпераментно, є прагнення передати стан природи, але немає й натяку на ризик узагальнення образу природи. Тим часом етюд, якщо він претендує на самостійну мистецьку вартість, повинен мати зерно цього узагальнення» [5: 22].

У Москві закарпатці спричинили мистецький вибух. Один з відвідувачів, переглядаючи виставку іронічно зауважив: «Если мы их немного поучим – они станут совсем серыми и не интересными» [5: 48]. Московські художники, критики та чиновники під час обговорення чи не вперше заговорили про довоєнні традиції закарпатського малярства та школу, яка помітно вирізнялась на мистецькій мапі СРСР. Показово, що московські критики говорили про те, про що в Києві та Ужгороді мовчали або й засуджували.

«Що ми отримали при возз'єднанні Прибалтійських республік чи Молдови? Ні однієї такої школи реалізму, такої яскравості, як закарпатська, я поруч з нею поставити не зможу. Потрібно називати речі своїми іменами, і створення такої вражаючої за своєю реалістичною силою школи можна назвати творчим подвигом... Я виражаю захоплення завзятістю ужгородців, що вони навідріз відмовились приймати парадний академізм за реалізм, хоч він їм неодноразово підносився», – відзначав відомий радянський критик А. Членов [5: 147].

Як бачимо, лише за кілька років молода художниця Ліза Кремницька непомітно для себе стала однією з найактивніших. Сила її таланту вражала темпераментністю та емоційністю художнього вислову. Серед колег успіхи художниці помічали, проте, як зазвичай, – не культивували. Це підтверджують події десятирічної історії вступу Кремницької до спілки. Очевидно «захоплення» художницею та її чоловіком експериментаторством з формою та кольором наклало свій відбиток: з кожним роком у колі спілчан про творчість Бедзіра і Кремницької згадують все менше.

У 1958 р. відбулась виставка молодих художників, учасниками якої були Ф. Семан, І. Ілько, Є. Кремницька, М. Біланіна, А. Шепя, В. Звенигородський, В. Микита та інші. Чи не вперше окремою експозицією була представлена творчість художників, формування яких відбулось у перші повоєнні роки в умовах офіційного соцреалістичного мистецтва. Провести аналіз виставки доручили В. Берецу, О. Чернезі-Балі, М. Тевельову, Белоусову та іншим. Роботи молодих, проте у більшості вже сформованих художників, викликали гаряче обговорення. Кате-

горичність та упередженість проявлялась чи не в кожній характеристиці членів поважної комісії. Найбільше тоді дісталось Ф. Семану за роботу «Джаз» – «порочну за ідейним задумом, що пропагує гнилу буржуазну культуру, музику і танці в стилі «бугі-вугі» і «рок-ен-рол» [6: 27].

З-поміж інших виділили портрети та натюрморти Кремницької. «Портрет дівчини» Кремницької вирішений у вузькому колориті, не на повну палітру, проте вона добре передає ніжний образ молодої дівчини... Її натюрморти за своїми художніми якостями гірші, ніж портрети». Натомість в картинах Бедзіра (олійних етюдах) промовець побачив манірність [6: 27].

У червні 1958 р. Кремницька пише заяву на зарахування її в кандидати Співки художників України. Лише у 1961 її висувають у члени Співки художників України. Рекомендації Глюка, Борецького, Кашшая відзначають її наполегливість та оригінальний підхід до живопису [7:10-12]. Проте із висновки протоколу II пленуму правління Союзу художників України від 25-27 грудня 1962 р. стає очевидним факт відмови та виключення Кремницької – «кандидатури із простроченим кандидатським стажем.... за творчу пасивність» [7: 18]. Дивно, що темпераментна і активна художниця, яка ще кілька років тому представляла закарпатську художню школу практично на всіх представницьких виставках враз стала «пасивною».

Десятирічний марафон завершився у 1968 р. У рекомендації В. Микити згадується так званий «адміністративний підхід», який одnogрупник Кремницької називає головною причиною, чому художниця до кінця 1960-х залишилась за межами Співки [7: 33]. На час зарахування у спілчанські лави Лізі Кремницькій вже 43. Одна з найяскравіших і найпомітніших, ледве зводить кінці з кінцями, перебивається замовленнями в Художфонді, живе разом із Бедзіром то кімнатці в будинку на вул. Павлова, то в майстерні Художфонду. Непорозуміння чи свідомий акт приборкання норавливих?

Проте це – час активних експериментів. Картини другої половини 1960-х рр. відображають наростаючий драматизм образного сприйняття художниці, що виражалось у все більш інтенсивному живописі та трансформації форм. Підкреслена декоративність, архітектонічна ясність та конструктивна чіткість композиції корегується у творах Кремницької експресивно-динамічним началом, схильністю до ритмічної гри площин та орнаментальної чутливості. Це власні пошуки мисткині національної форми, де автентичний колорит проявляється як на рівні сюжетів, так і на рівні пластичної мови. Тільки у 1960-х-1970-х рр. художниця випрацювала свій індивідуальний стиль, в якому відобразились європейські модерністичні впливи та традиції народного мистецтва Закарпаття.

Висновки. Саме за такими експресивно-емоційними роботами Кремницьку запам'ятають і вважатимуть однією з найбільш самобутніх художниць Закарпаття. Офіційне визнання за життя вона так і не отримала. Комфорт і зручність, відомість і до-

статок, і, можливо, найголовніше – материнство художниця обміняла на роки тривалого творчого неспокою.

Є. Кремницька. Портрет художника Бедзіра П. Ю., 1958

ЛІТЕРАТУРА ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА

1. Виставка произведений художников Закарпатья [Образотворчий матеріал]: Живопись. Графика. Скульптура / сост. В. Цельтнер. – М., 1956. – 20 с.: ил.
2. Гаврош О. Закарпатське століття: 20 інтерв'ю / Олександр Гаврош. – Ужгород: Мист. лінія, 2006. – С. 19-32.
3. ДАЗО. – Ф. Р-1544 – Оп. 1. – Спр. 49. Протокол отчетно-выборного собрания Союза Советских художников (28 ноября 1954 – 28 ноября 1954) – 119 арк.
4. ДАЗО. – Ф. Р-1544 – Оп. 1. – Спр. 61. Отчет о работе за 1955 г. – Арк. 1.
5. ДАЗО. – Ф. Р-1544. – Оп. 1. – Спр. 69. Стенограммы и книги отзывов по выставке художников Закарпатья за 1956 год (25 января 1956 – 13 июля 1956) – 175 арк.
6. ДАЗО. – Ф. Р-1544. – Оп. 1. – Спр. 85. Протоколы заседания правления Союза художников Закарпатской области (3 января 1958 – 19 ноября 1958) – 28 арк.
7. ПА 30 НСХУ. Особова справа Єлизавети Кремницької. – 51 арк.
8. Свідоцтво про одруження Бедзіра П. Ю. та Кремницької Є. Л. Копія. – 1959. – 29 січня.
9. Художники Закарпаття [Образотворчий матеріал]: альбом-каталог / упоряд. Б. Кузьма, передм. Л. Біксей. – Ужгород: Карпати, 2001 р. – 240 с.: іл.
10. VI Обласна виставка робіт художників Закарпаття, присвячена XIX-му з'їзду ВКП(б): каталог. – Ужгород, 1952. – 15 с.

Стаття надійшла до редколегії 17 січня 2017 р.

Є. Кремницька. Подружки. 1957

Є. Кремницька. Селянки і корова. 1970-ті

Є. Кремницька. Портрет молодого чоловіка. 1959

Є. Кремницька. Композиція. 1972 р.

Є. Кремницька. Портрет дівчини. 1960-ті

Є. Кремницька. Перегони. 1970-ті